ТАМАһКАР

Беш пәрдәли мәзһәкә

ИШТИРАК ЕДӘНЛӘР

Һачы Мурад — 60 јашында.
Имран — 25 јашында.
Күлзар — Һачы Мурадын гызы, 18 јашында.
Мәһәррәм бәј — 55 јашында, хәсис бир мүлкәдар.
Һачы Салеһ — 48 јашында, тачир.
Шәрәф ханым — Һачы Мурадын һәмширәси[1]
Әһмәд — Шәрәфин оғлу, 10 јашында.
Набат — Һачы Мурадын хидмәтчиси, 25 јашында.
Гулу — Һачы Мурадын нөкәри.
Әлигулу — Мәһәррәм бәјин сабиг нөкәри.
Гурбан, Нијаз — Гулунун јолдашлары.

БИРИНЧИ ПӘРДӘ

Һачы Мурадын отағы. Ики гапысы вә ики пәнчәрәси вар. Отаг фәршлә дөшәнмиш. Сол тәрәфдә Һачы Мурадын палтары, саг тәрәфдә пул вә чаваһир сандыглары гојулмуш. Гапы тәрәфдә бир долаб. Јанында бир әл ачачы.

Пәрдә ачылдыгда Гулу отағы сүпүрәрәк өз-өзүнә сөјләнир.

[1] Бачысы.

Гулу. Дејән кәрәк, а гоча кафтар, бу пуллары кимә јығырсан, нијә јемирсән? Арвадын јох, оғлун јох, бир гызын вар, о да бу күн-сабаһ чыхыб аллаһ бәндәсинин бириңә кедәр. Јенидән евләнмәјә өмрүн јох, чүнки јашын алтмышдан өтмүшдүр. Бәс бу пуллары кимә јығырсан? Адам пулу газанар ја бу дүнја үчүн, ја ахирәт үчүн. Бу дүнјада јејәр, ичәр, ашна-доста хәрчләр, кеф едәр. Ахирәт үчүн дә мәчлис-мәдрәсә тикдирәр, фағыра пул верәр, јетимә палтар алыб гарныны дојдурар. Амма бу залым оғлунда бунларын һеч бири јохдур. Нә дејим, аллаһын сирринә тәәччүб галмалыдыр... Пулу көтүрүб белә хәсисә верир ки, сандыға долдуруб кечә-күндүз кешијини чәкир вә мәним кими базбурудлу оғланы да она нөкәр едир, ја'ни белә малынјемәзин малыны јемәк һарамдыр? Валлаһи, мәнә көрә һалалдан да һалалдыр. Анчаг ачарлары әлимә сала билмирәм вә өзү дә нә дујурса, мәни отағына гојмур. Инди кәлиб, мәни бурада көрсә һәширими гатачагдыр. *(Пәнчәрәдән бахыр.)* Одур, кәлир, дәдәмин еви јыхылды.

Сүпүркәни јерә атыб тез гачыр. Һачы Мурад о бири гапыдан дахил олур.

Һачы Мурад. Бу сүпүркә бурада нә кәзир? Јохса јенә залым оғлу Гулу бурада имиш. Гулу! Гулу! Кар оласан. Набат! Набат!..

Набат дахил олур.

Набат. Нә бујурурсан, аға?

Һачы Мурад. Гулу һарададыр? Бу сүпүркә бурада нә кәзир?

Набат. Гулу индичә әлиндә сүпүркә бураја кирди.

Һачы Мурад. Кафир ушаглары кафир, мин дәфә демишәм ки, мәним отағыма, та өзүм чағырмасам кирмәјәсиниз. Сизин әлиниздән раһат бајыра да чыха билмирәм. Бәс Гулунун өзү һарададыр?

Набат. Аға, билмирәм.

Һачы Мурад. Кет, бу саат һарада исә тап бураја көндәр. *(Набат кедир).* Ахыры бу залым оғлу Гулу мәним башыма бир иш кәтирәчәкдир. Мурдар оғлуну көрмәк истәмирәм. Үзүндән-көзүндән оғурлуг јағыр. *(Гулу дахил олур.)* Гулу, һарада идин? Сәни чағырырам, һеч сәс дә вермирсән.

Гулу. Аға, бағчада чарһовуза су бурахмышдым.

Һачы Мурад. Бу сүпүркә бурада нә кәзир?

Гулу. Аға, кәлдим, сәндән изин алыб, еви сүпүрүм, көрдүм евдә јохсан, чыхдым. Өзүн бујурубсан ки, изинсиз сәнин отағына кирмәјим.

Һачы Мурад. Јахшы, итил кет. *(Гулу чыхыр.)* Дурум сандығы јохлајым. Јохса Гулуја е'тибар еләмәк олмаз. Хошғо адамын һалына ки, пулу әлчатмаз вә мөһкәм јердәдир. О күн дә Мәһәррәм бәј дејир ки, мән пулларымы банкә верирәм. А киши, адам да көзү көрә-көрә пулларыны өзкәјә верәрми? Бу дүнја елә дүнјадыр ки, адама бир гәпик дә е'тибар етмәк олмаз. Јахшы, бирдән о банкдә пуллар итди, ја вермәдиләр, онда мән кимдән алым? Јох, сәфиһ ишдир. *(Папағынын ичиндән әскијә дүјүнлү ачарлары чыхардыр, дөрд тәрәфинә баха-баха сандығын ичиндән мүчрүнү чыхардыб пуллары санајыр.)* Көрәк бурада әлли мин манат ола. Дүнән дә Мәшәди Исмајыл истәди ки, мүамиләдән кәсә, көрдү ки, хејр, мән о адамлардан дејиләм. *(Бу һалда Набат дахил олур. Һачы Мурад чәлд мүчрүнү алтына гојуб үстүнү чухасы илә өртүр.)* Јенә нә вар?

Набат. Һачы аға, Күлзар ханым һамама кедәчәкдир, пул истәјир.

Һачы Мурад. Һамама кедәчәкдир? Чох гәләт едәчәкдир. Евдә су да вар, од да вар, габ да вар, газан да вар. Су гыздырсын, чимсин. Кәләнинiз әлини ачыр пул вер, кедәнинiз пул вер. Пул, пул, пул! Һарадан алым? Дејәсән хәзинә үстә отурмушам. Нијә дајанмысан? Итил кет.

Набат *(кедә-кедә кәнара)*. Гоча кафтар, пуллары сандығларда кизләдиб, бир тәк баласына да ғыјмыр.

Һачы Мурад *(јалғыз)*. Јох, евдә бу гәдәр пулу сахламаг олмаз. Һеч олмаса мүчрүнү бир башга јердә кизләдим. Јохса сандыг елә шејдир ки, оғру әввәл онун үстә јүјүрәр. *(Фикир едир.)* Тапдым. Һачы Салеһ дә пулу кәтирсин, ону да буплара гатыб басдырым. *(Мүчрүнү јенә сандыға гојур.)* Көрәсән нә олду ки, Һачы Салеһ белә кеч кәлди? Шәһәрдә бәрк сәс вар ки, Һачы Салеһ бангуротду.

Бу һалда Һачы Салеһ пәришан бир һалда дахил олур.

Һачы Салеһ. Сәламәлејкүм.

Һачы Мурад. Әлејкүмәссалам. Һачы, бујур әјләш. Нә вар? Чох пәришансан, хејир ола?

Һачы Салеһ. Һачы әми, дүнјанын һансы ишинә бахыб пәришан олмајым? Инсанда инсаф, рәһм, сәдагәт галмајыбдыр. Вахты ки, ишин саздыр, сәнә еһтијач вар, һамы сәнин гулундур. Амма елә ки, ишин бир балача әјди, һамы үстүнә ајаг басыб, сәнә гылынч вурачагдыр. Сәнә мә'лумдур ки, бу шәһәрин сөвдәкәрләринин әксәрини мән пуллу етмишәм. Нечәләрини дар күнүндән гуртармышам. Нечәләринин векселләрини чырыб атмышам. Илләр илә мүамиләсиз пул борч вермишәм. Хүласә, һансыны дејим? Өзүн билирсән.

Һачы Мурад *(кәнара)*. Бу мүгәддимәдән һеч көзүм су ичмир.

Һачы Салеһ. Һачы әми, Москвадан кәтирдијим мал тамамилә сатылмамыш дурур, барама да зәрәр чыхартды. Алыш-вериш белә дир ки, бешинә сән борчлу олурсан, беши дә сәнә. Мал сатылыб гуртарар, борчлар верилә р. Инди мәним ишим бир аз долашыгдыр, дөвләтли етдијим адамлар мәнә мачал вермир. Сәнин беш мин манатыны һазыр етмишәм, анчаг алты јүзүнә бир һәфтә мөһләт вер, чүнки ону Мәшәди Нијазгулуја верәчәјәм. О көзләјә билмир. Доғрудан да әлиндә һеч зады јохдур. Јохса онун пулуну нә гәдәр сахласам, истәјән адам дејил.

Һачы Мурад. Јох, Һачы Салеһ, дүз сөз, көзләјә билмәјәчәјәм. Пул өзүмә чох лазымдыр.

Һачы Салеһ. Һачы, сән шәһәримизин биринчи дөвләтлиләриндән һесаб олунурсан. Сән нијә пула мөһтаҹ оласан?

Һачы Мурад. Елә орада евим јыхылыбдыр ки, халг мәни дөвләтли гәләминә верибдир. Һансы борҹлунун үстүнә кедирәм, дејир: Һачы, сән дөвләтлисән, көзлә. Баба, һарадан дөвләтли олдум. Гырх ил күлүнк чалыб, бир ҹүз'и пул әлимә салмышам. О да онда-бунда.

Һачы Салеһ. Һачы, буjур бу дөрд мин дөрд jүзү ал, jердә галан алты jүзә дә бир һәфтә вахта, кағызы тәзәләjиб, мәнә мөһләт вер. Ejби jохдур, мүамиләни дә артыр.

Һачы Мурад. Хејр, хејр, һеч вахт гәбул едә билмәрәм. Кәрәк беш мини тамам габағыма гоjасан, бах кағызын вахтындан ики күн дә кечибдир. Мән тәәччүб едирәм ки, нијә мәним пулумдан кәсиб Мәшәди Нијазгулуја верирсән, чүнки мәни jумшаг таныjырсан.

Һачы Салеһ. Һачы Мурад, бу сөзләри мәнә дејирсән? Мәнә бир һәфтә вахт вермирсән? Нечә дәфә сәни дар күндән гуртармышам, а биинсаф киши? Сәни илан ағзындан гурбаға кими, борҹлулардан хилас етмишәм. Инди мәнә аман вермирсән?

Һачы Мурад. Онлар кечмиш әһвалатдыр. Мән дә сәнә аз етмәмишәм. Көһнә палан ичи ачмаг лазым дејил. Даһа бир күн дә көзләjә билмәрәм. Дүнjа өлүмитимдир вә бундан әлавә дә Кәрбәла зиjарәтинә кедәчәjәм. Пул лазымдыр.

Һачы Салеһ. *(ришхәндлә)*. Һачы Мурад, зиjарәтин гәбул олсун, анчаг сорушмаг ejиб олмасын, һансы әмәл илә кедирсән?

Һачы Мурад. Нијә? Мән нә пис әмәл етмишәм ки, зиjарәтим дә гәбул олмасын?

Һачы Салеһ. Һәлә чүр'әт едиб сорушурсан да? Сәнин jедиjин, ичдиjин ит ганындан да мурдардыр, чүнки оғурлугла, гачаглыгла, jетимин малыны мәнимсәмәклә jығылыбдыр. Һансы әмәлини дејим. Имранын атасынын пулу илә мал-дөвләт саһиби олдуғуну һамы билир вә jетим Имраны нә төвр сахладығын чүмләjә мә'лумдур. Амма онун атасынын сән чөлдәгалмышы өз оғлу кими, хәз палтолу сахладығы һамыја мә'лумдур.

Һачы Мурад. Бабам, мәнимлә даваја кәлмисән? Бир гәбиһ иш көрмүрәм ки, өз пулуму истәjирәм дә.

Һачы Салеһ. Кағызы вер бураја, биһәја киши! Буjур, бу сәнин беш мин манатын. *(Пуллары верир)* Сән елә залым дејилсән ки, адама рәһм едәсән. Бојнума торба салыб диланмәjә һазырам, нәинки сәнин кими адамдан миннәт көтүрмәjә. *(Вексили Һачы Мураддан алыб чыхыр)*.

Һачы Мурад *(Пуллары саjаркән)*. Jахшы чыхартдым. Һачы Салеһ аз галмышды ки, Имранын гәjjуму олуб Шеjх Әлинин малыны мәндән иддиа едә. Дүнjада гәрибә адамлар вар. Бир дә көрүрсән ки, сәндән иддиа едир ки, мәним бабам сәнин бабаны филан гәринәдә әсирликдән азад едибдир. Инди кәрәк сән дә мәнә гул оласан. Дурум мүчрүjә jер газым. Гулу! Гулу!

Гулу кәлир.

Гулу. Нә буjурурсан, аға?

Һачы Мурад. Кет мәтбәхдә бир хәнчәр тиjәси вар, ону бураја кәтир. *(Гулу кедир.)* Бу дөшәкчәнин алтыны газарам вә басдырыб үстүндә отурарам, анчаг Гулудан вә Набатдан һәмишә сәрвараг олмалыjам. Әләлхүсус о шеjтан Гулудан. Һәр бир шеjә диггәт едир. Инди сорушачагдыр ки, бу хәнчәр тиjәсини нејнирсән?

Гулу дахил олур.

Гулу. Аға, буну нејнирсән?

Һачы Мурад. Чанына дәрд едәчәjәм, сәфиһ оғлу сәфиһ! Инди дуруб мәннән силист едәчәкдир. Нә едәчәjәм, дырнагларымы кәсәчәjәм.

Гулу. Аға, буннан мән әт дөjүрәм. Бу, дырнаг кәсмәз.

Һачы Мурад. Сарсаг оғлу сарсаг, итил чәһәннәмә.

Гулу. Аға, нијә ачығын тутур. Бу елә күтдүр ки, һеч jер дә газмаз.

Һачы Мурад. Нә дедин? *(Кәнара.)* Аллаһ дивардарын да гулағы вар. Бу залым оғлу һарадан билди ки, мән тиjәни нә үчүн истәjирәм.

Гулу *(кәнара.)* Бәли, мә'лум олду ки, тиjә нә үчүндүр.

Һачы Мурад. Гулу, инди башымы сандыға гоjуб jухуја кетмишдим, jухуда көрдүм ки, сән сурәтдә бир адам евә кириб истәjир ки, мәним пул сандығымы jарыб...белә боғуб мәни о бош сандыға салды. Чох вахт

јуху доғру олур. Инди онун үчүн буну сәндән истәдим ки, јанымда силаһ олсун.

Гулу. Бәли, аға, адам кәрәк еһтијатлы олсун. Јанында силаһ сахласын. *(Кәнара.)* Амма нечә инандым, мәни һеч шејтан да алдада билмәз, истәјир бу алдатсын. *(Һачы Мурада.)* Аға, мән кедим, јохса тојуг очагда јанар.

Һачы Мурад. Ај кедә, тојуг нәдир? Нә дејирсән? Ким сәнә изин верибдир ки, тојуг кәсирсән. Бу залым ушаглары ахыры мәни диләнчи едәчәкләр, елә бу саат да диләнчи һалындајам. Кафир оғлу кафир, бу дәгигә о тојуғу мәнә дирилдәрсән.

Гулу. Аға, мән нејләјим. Имран аға бујурду ки, ахшама плов бишир, ики тојуғу да кәс гој ашын алтына, гонағым вар.

Һачы Мурад. А кафир оғлу, мәнәм сәнин аған, јохса Имран? О һарадан аға олду. Бир јетим кәдә иди. Рәһмим кәлиб сахламышам. Инди мәним евими дағыдыр? Кет бу саат ону бураја чағыр. *(Гулу кедир.)* Евин јыхылсын Имран. Јахшы евими дағыдырсан. Һејф сәнә чил тојуг. Һамы тојуглардан јумуртлајан иди. *(Имран дахил олур.)* Атам, белә ки, сән башламысан, тезликлә мәним бојнума торба салдырыб диләндирәчәксән.

Имран. Нә олмуш?

Һачы Мурад. Атам, бу нә гонаглыгдыр? Бу нә тојуг пловдур? Атам, јағ, дүјү мүфтә дејил. Һамысына пул вермишик. Ахыр мәнә дејән кәрәк, ај ахмаг, нијә евә јағ, дүјү алырсан ки, кәдә-күдә һәр күн аш бишириб јесин? Бу хәрчә һеч Сүлејман падшаһын хәзинәси дә давам едә билмәз.

Имран. Сән евә нә јағ алансан, нә дүјү. Бу күнкү пловун хәрчи дә мән иләдир. Будур он ики илдир ки, мән бу евдә олурам, бурада бир гонаг үзү көрмәмишәм вә өзүм дә сәнин горхундан чағырмамышам. Амма инди базардан кәлирдим, бир фағыр гәрибә раст кәлдим. Бу кечәлијә гонаг олмағы рича етди, наәлач галыб разы олдум. Бир дә, гәрибә көмәк етмәји аллаһ, пејғәмбәр бујурмушлар.

Һачы Мурад. Инди дә дуруб мәнә шәриәт өјрәдәчәкдир. Де көрүм, аға Имран о һансы татын күтабындадыр ки, тоза, торпаға батыб, мин әзијјәт илә пул газанасан, верәсән тојугплова, ону да кәлиб-кедән лоту-поту јесин. Өзү дә чил тојуғун әти илә.

Имран. Даһа мән сәнә нә дејим? Сәнин үчүн аллаһ, пејғәмбәр, гур'ан, шәриәт һамысы пулдур ки, јығасан сандыглара, нә өзүн хәрчләјәсән, нә дә башгасына верәсән.

Һачы Мурад. Кәс сәсини, надүрүст, намәрбут. Будур, он ики илдир ки, сән ата-анасыз јетими өз оғлум кими бәсләјиб, палтар, чөрәк вериб, бу боја чатдырмышам. Онун әвәзиндә мәнә дедији сөзә бах. Чөрәјим сәнә һарам олсун.

Имран. Сәнин мәндә һеч бир һаггын јохдур, мәним сәндә вар. Һәлә атам Шејх Әли сәнә еләдији јахшылыг вә гојдуғу дөвләт дурсун кәнарда. Мән өзүм кечә вә күндүз чалышыб сәнә пул газанмышам. Амма бу вахта кими һеч бир шејә ихтијарым јохдур ки, әл вурам. Јығ, јығ көрәк, кимә галачагдыр... *(Чыхыр.)*

Һачы Мурад. Үмид ол, сәнә галачагдыр. Чох тәләсмисән. Јох, дәхи дајанмаг јери дејил. Лазымдыр тезликлә Күлзары бир дөвләтли јерә вериб Имраны говмаг. Бахаг көрәк, шәһәримиздә арвадсыз дөвләтли кимдир. Кәрбәлајы Чәфәр. Јахшы дөвләти вар. Амма ирәлики арваддан беш оғлу вар, дөрд дә ајы кими гызы. Һејф, бунлардан мәнә һеч шеј дүшмәз. Һачы Имангулу. Малыдөвләти чох, өзүнүн дә силл азары вар. Бу күн-сабаһ тәшриф апарачагдыр. Амма бу бәдбәхт дә молла, сејидин кәләјинә дүшүб чәми дөвләтини мәсчидә вәгф етмиш. Бәс ким галды? *(Фикирләшир.)* Тапдым, Мәһәррәм бәј. Јахшы пулу, мүлкү вар. Гапысында нөкәр-гуллугчунун сајы-һесабы јохдур. Һеч бир өвлады да, гоһум-әгрәбасы да јохдур. Синни дә мәнә јовугдур. Гулу! Гулу!

Гулу дахил олур.

Гулу. Нә бујурурсан, аға?

Һачы Мурад. Гулу, бир аз нахош кимијәм, тездән јатачағам, һеч кәси бураја гојмазсан. Кәлән олса, дејәрсән ки, ағам азарлыдыр, јатыб. Ди кет.

Гулу. Аға, бәс плов јемәјәчәксән?

Һачы Мурад. Хејр, аған Имран јесин. *(Гулу чыхыр.)* Дурум мүчрү үчүн јер газым. *(Дуруб гапылары бағлајыр, тијәни көтүрүб јери газыр.)* Инди, оғрулар, тапын көрүм Мурадын пулу һарададыр? Һеч шејтанын да ағлына кәлмәз ки, мән бурада пул басдырмышам. Гулу демиш, тијә елә күтдүр ки, јери дә газмыр. *(Мүчрүнү*

басдырыб, үстүнү торпагла өртүр). Даһа тәшвишдән гуртардым. Көр үрәјим нечә атданыр. *(Бу һалда Гулунун папағы шүшәни сындырыб пәнчәрәдән ичәри дүшүр, Һачы Мурад диксиниб галхдыгда аҗағыны тијә кәсир. Бәркдән гышгырыр. Сонра Гулунун папағыны көрүр.)* Бу, јенә залым оғлу Гулунун ишидир. *(Дуруб гапыны ачыр вә чағырыр.)* Гулу! Гулу!

Гулу башы ачыг дахил олур.

Һачы Мурад *(папағы көстәрир).* Бу нәдир, а кафир оғлу?

Гулу. Аға, валлаһ, тәгсир мәндә дејил, Набатдадыр. Ајдынлыг кечәдир, һәјәти сүпүрмәјә башладым. Набат кәлиб бирдән башыма бир гапаз салыб гачды. Мәним дә әлимә бир шеј дүшмәди, папағы далынча атдым, кәлиб пәнчәрәдән ичәри дүшдү.

Һачы Мурад. Кафир ушаглары, кафир. Јеҗин мәним јағлы-јағлы хөрәкләримми, сонра гызышыб шыллаға дурун. Көрүн сизин башыныза нә кәтирәчәјәм. Елә индичә јухуја кетмишдим, шүшәнин сәсиндән диксиниб галхдыгда тијә ајағымы кәсди.

Гулу *(кәнара).* А... инди басдырдығы јери дә билдим.

Һачы Мурад. Кет, зирзәмидә дивары чатлағында памбыг кизләтмишәм вә күнчдә әски вар, тап бураја кәтир.

Гулу кедир.

Һачы Мурад. Бу залым ушагларынын әлиндән бир саат да раһатлығым јохдур. Кәрәк адамын арвады ола ки, чаны да раһат ола. Јохса арвадсыз кишинин күнү ит күнүдүр. Јә'ни бир тәрәфә дә баханда арвада да е'тибар јохдур. Евин баш оғрулары онларын өзләридир. *(Гулу ахсаја-ахсаја дахил олур.)* Тез кәл, тәнбәл оғлу, тәнбәл. Мәни көрүб ајағы да ахсамаға башлады.

Гулу. Аға, мән дә сән дүшән күнә дүшдүм. Ајағыма мых батды.

Һачы Мурад. Чох јахшы олду. Әлбәттә, ағасына хәјанәт едәни аллаһ елә едәр. Инди кәл ајағымы сары.

Гулу *(Һачы Мурадын ајағыны бағларкән кәнара).* Хәсис кафтар, ит сүмүк јыған кими, анбары долдурубдур мых илә, нал парчасы илә, кәндир гырығы илә, әски

илә, әлинә һәр нә дүшүбдүр, сичан кими јувасына јығыбдыр.

Һачы Мурад. Инди һәким олсајды, бир парча памбыгдан өтрү әптеҗә көндәриб, мәндән хејли пул чыхартмышды. Адам белә олмаса, пул јыға билмәз.

Гулу. Аға, валлаһ мән белә пул јығсајдым, инди мәним дә сәнин кими дөвләтим варды.

Һачы Мурад. Сән нијә зәһмәт чәкәсән? Ағанын мин әзијјәтлә газандығындан јеҗиб, ешшәк кими шыллаг атырсан. Мән олмушам бир леш, сиз олмусунуз бир ач гурд. Һәрәниз бир тәрәфдән сохулуб чәмдәјими дидирсиниз. Һә, гуртардын? Инди кет орда дур. *(Чағырыр.)* Набат, Набат! *(Набат дахил олур.)* Ханым, инди дә папагалдыгач ојнујурсан?

Набат. Аға, валлаһ, Гулу јалан дејир, наһаг јердән кәлиб мәни сәнә чуғуллајыр.

Гулу. Јә'ни күндә һәр сәһәр-ахшам самавары тәзәләјиб, ханым кими алты-једди стәкан салма чај ичдијини дә јалан дејирәм.

Набат. Аға, валлаһ, јалан дејир, инанма Гулуја. Мән дә сәнин кими кизлин, күндә очагда јумурта бишириб јеҗирәм?

Гулу. Аға, Набат гәнди доғрајанда чибләринә долдурур.

Һачы Мурад. Дајанын, кафир ушаглары, сиз мәним евимә гулдурлуға кәлмисиниз, мәним евими тар-мар етмишсиниз. Мәним хәбәрим јохдур, бу саат сизин дивананызы едәчәјәм.

Галхыб истәјир ки, ағачына тәрәф кетсин. Гулу вә Набат гачырлар. Һачы Мурад да ајағынын ағрысындан уфултү илә јерә јыхылыр.

пәрдә

ИКИНЧИ ПӘРДӘ

Сәһнә Имранын отағыны көстәрир. Отағын дивары пәһләванлар рәсми илә мүсәввәрдир, отағын пәнчәрәси бағча ја бахыр. Ортада бир маса, үстүндә китаблар, јанында бир нечә күрсү. Күлзар пәнчәрәјә сөјкәниб, Имран исә кәзинир.

Имран. Јох, Күлзар, даһа сәбир едә билмирәм. Бу он ики илдә атан мәнә етдији зүлмә давам едиб, сәбир

етдим, амма инди сәнә етдији ситәмә таб кәтирә билмирәм. О күнү јадындадырмы, көз ағрысындан налән әршә чыхмышды. Кедиб дејирәм, Һачы әми, пул вер һәким кәтирим. Дејир һәким-зад лазым дејил. Икичә күн ач галсын, саппасаг олсун ајаға дурсун. Һамы азар, дејир јемәкдәндир. Аз јесин, ганы да аз олсун. Онда һеч вахты көзләри ағрымаз. О вахты мәндә дә пул јох иди. Кедиб өзкәдән борч алыб һәким кәтирдим. Сәнә дә демәдим ки, үрәјин сыхылар. Нә дејим, аллаһын белә бирәһм ата јаратдығына тәәччүб едирәм.

Күлзар. Имран, бир ата ки гызыны бу мал-дөвләтлә он ики ил бачы евиндә гоја ки, хәрч чыхмасын, даһа ондан нә уммаг олар?

Имран. Күлзар, әбәс јерә индијә кими үмид бағламышыг.

Күлзар. Нечә, атам сәнә нә дејиб?

Имран. Нә дејәчәк? Вахты ки, карвансараны вә дүканлары сатмамышды, оғлумсан вә гызым да сәниндир дејә мәни әлиндән бурахмырды, амма елә ки, онларын һамысыны сатыб пул еләди вә сандыглары долдурду, даһа мәнә еһтијачы галмады. Инди сөзүнү дәјишдириб дејир ки, мән һеч вахт өз гапымдакы нөкәримә гызымы вермәрәм.

Күлзар. Јә'ни бу сөзләри өзү деди?

Имран. Хејр, сән азарлы олан вахты базарда Һачы Гәһрәманын дүканында отурубмуш. Һачы Гәһрәман мәни тә'риф едирмиш: дејирмиш ки, Һачы Мурад, сән чох хошбәхтсән ки, Имран кими күрәкәнин вар. О вахты, о да һәмин чавабы вермишди. Бундан әлавә, өзүм дә көрүрәм ки, мәни чох инчидир ки, тәнкә кәлиб кедәм.

Күлзар. Худаја, ата-анаја еһтирам едиб, севмәји өвлада вачиб етмисән. Мән белә атаны нечә севим?

Имран. Индијәдәк мәним адым сәнин үстүндә олдуғуна көрә һәр кәсин габағы алынмышды. Бундан сонра бурадан елчиләрин ајаглары кәсилмәз.

Күлзар. Имран, сәһв едирсән. Белә иш ола билмәз. Чәми шәһәр билир ки, мән сәнә ад олунмушам, һеч кәс чүр'әт едиб бу гапыја кәлә билмәз.

Имран. Күлзар, о сәни мәнә һеч вахт вермәјәчәкдир. Онун фикри одур ки, сәни бир дөвләтли адама верә ки, ондан нәф'бәрдар ола.

Күлзар. Имран, буна һеч инана билмирәм. Јә'ни

атамын фикри одур ки, мәнлә алыш-вериш едиб, газанч еләсин?

Имран. Инанмамаға һаггын вар, чүнки сән атанла аз олмусан. Ону јахшы таныја билмәзсән.

Күлзар. Имран, атам о гәдәр залым ола билмәз. Бизим мәһәббәтимизә рәһми кәлиб, бир-биримиздән ајырмаз.

Имран. Күлзар, өзүн билирсән ки, мәни бурада сахлајан мәһз сәнә олан мәһәббәтимиздир. Амма буну атана гандырмаг мүмкүндүрмү? Онун мә'шугәси пулдур. Онун намазы сандыгдыр ки, күндә беш дәфә дуруб баш чәксин. Онун Кә'бәси мүчрүдүр ки, күндә једди дәфә башына долансын. Күлзар, чох чәкмәз ки, атан сәни бир дөвләтлијә вермәји ашкар едәр вә һеч бир ганлы көз јашы онун гәт етдијини поза билмәз. О вахты мәним илә кетмәјә разысанмы?

Күлзар. Әлбәттә разыјам. Сәнсиз мәнә дирилик јохдур.

Набат дахил олур.

Набат. Ханым, Дүррә ханым кәлиб сәни көрмәк истәјир.

Күлзар вә Набат чыхырлар.

Имран *(јалгыз)*. Заваллы гыз, чох бөјүк мүсибәтдир ки, атан ола, өзүн јетим сајыласан. Дөвләтин ола, касыб кими һәр шеји мөһтач оласан.

Һачы Мурад әлиндә әса дахил олур.

Һачы Мурад. Әһвалын нечәдир, Имран ага? Нә гәм дәрјасына батмысан?

Имран. Сиздән рича едирәм ки, мәнлә ришхәнд илә данышмајасыныз. Мән ага олсајдым, сәнин үчүн нөкәр, даландар олмаздым.

Һачы Мурад. Ачығын нијә тутур, адам өзү үчүн пул газанмаға чобан да олар, арабачы да олар, һәтта һамбал да олар. Көрмүрсәнми мән гоча киши нечә чалышырам? Инди бу саат базардан кәлирәм. Ач-сусуз, алты саатдыр о тачирин, бу тачирин дүканынын габағыны кәсдириб, борч јығырам. Бунларын һамысы сәнин ишиндир. Лакин сән әлини ардан гараја вурмаг истәмирсән. Дејирсән, гој Һачы Мурад зәһмәт чәкиб газансын, ахырда мәнимдир. Әлбәттә сәниндир. Мәним даһа кимим

вар. Амма јенә дә лазымдыр ки, өзүн дә чалышыб, гара күн үчүн пул газанасан.

И м р а н *(кәнара)*. Көрәсән јенә нә кәләји вар. Хејр, һијләсинә алданмам. *(Һаҹы Мурада.)* Хејр, мәни әфв едәсиниз. Индијә кими чалышдығым бәсдир.

Һ а ҹ ы М у р а д. Оғлум, ағлыны башына ҹәм елә, јенә ирәлиси кими ишә-күчә кет. Јохса сәни данлајыб нәсиһәт етдијимдән инчијирсән. Мән сәнин хејриндән өтрү чалышырам. Истәјирәм ки, ағыллы, камаллы адам оласан ки, мән дә өләндә бу дүнјадан архајын кедим.

И м р а н *(кәнара)*. Ај илан, дилин балдыр, дишин зәһәр. *(Һаҹы Мурада.)* Тәәччүб едирәм ки, базарларда мәнә нөкәр ады вериб, дүканларда данышырсан. Амма евдә олдугда оғлумсан, малым, ҹаным һамысы сәниндир дејирсән.

Һ а ҹ ы М у р а д. Нөкәримсән? Әстәғфүрулла, белә сөз мәним ағзымдан чыхмамыш. Инанма, оғлум, бунлар дүшмән бөһтаныдыр. Онлар истәјир ки, ата-оғул арасына инчиклик салыб ондан нәф'бәрдар олсунлар.

Бу һалда М ә һ ә р р ә м б ә ј дахил олур.

И м р а н *(кәнара)*. Залым оғлу нә пис јердә кәлди.

М ә һ ә р р ә м б ә ј. Саламәлејкүм, Һаҹы. Кефин нечәдир? Имран оғлан, хош көрдүк.

Һ а ҹ ы М у р а д. Саламәлејкүм, Мәһәррәм бәј, бујур, бујур, нә әчәб биз тәрәфләрә дә гәдәми-шәрифинизи басдыныз. Гәдим достунузу јада салдыныз?

М ә һ ә р р ә м б ә ј. Ај Һаҹы, ишләр олуб чох, өзүм дә тәк, әкәр кәдә-күдә үмидинә гојурсан, һәрәси бир тәрәфә чәкиб, евими дағыдыр. Һаны кечән вахтлар, һаны гәдим адамлар? Е'тибар, һөрмәт, иззәт, инсанијјәт, һамысы онларнан кетди.

И м р а н *(кәнара)*. Јахшы тапышмышлар. Хәсисликдә бир-бирләриндән галмазлар.

Һ а ҹ ы М у р а д. Бәли, бәли, чох јахшы бујурурсан. Зәманәмиз чох пис зәмanәдир. Гочалар өмүр чүрүдүр, пул газанырлар, чаванлар исә әлләрини белләринә гојуб вер јејим, өрт јатым дејирләр.

М ә һ ә р р ә м б ә ј. Ај Һаҹы, сәнин нә дәрдин вар? Имран кими ишләјән, чанјандыран көмәкчин вар. Дәрд мәним дәрдимдир ки, һеч кәсим јохдур. Өзүм дә күн-күндән кери кедирәм, кənd-кәсәји доландыра билмирәм.

Һ а ҹ ы М у р а д. Доғру бујурурсан. Имран чох чанјандыран оғландыр. Анчаг бу ахыр вахтларда әлини ағдан-гараја вурмаг истәмир. Инди сән кәләндә онун үстә данышыг едирдик. Имранын атасы рәһмәтлик Шејх Әли чох јахшы, рәһмли адам иди. Өлән заман Тәбриздә чох пуллары батды. Әлә бир шеј кәлмәди. Чох адама пулу кағызсыз вермишди. Кағызы оланлар да фағыр ады илә једиләр кетди. Таҹирбашы Һаҹы Әлинин о заман бир пиркешији варды. Мәммәд Садыг адлы, Шејх Әли вәфат едәндә ики мин манаты о шәхсдә галмышды; пулу олмады ки, версин. Ондан бәри, о пул онда галыбдыр. Өлдүгалдысындан да хәбәрим јохдур. Инди истәјирәм Имраны онун далынча Ирана көндәрәм, һәм өзү үчүн сәјаһәт етсин, һәм дә о пуллары алыб кәтирсин.

И м р а н *(кәнара)*. Һә, инди билдим ки, мәнә етдији бу гылыглар нә үчүн имиш. Мәни Күлзардан ајырмаг фикриндәдир.

М ә һ ә р р ә м б ә ј. Чох јахшы фикирдир. *(Кәнара)*. Дејәсән ишим әввәлдән јахшы кәтирир. *(Һаҹы Мурада)*. Инди, ај Һаҹы, евдә сандығы ачыб көһнә кағызлара бахырдым. Атамын сијаһи дәфтәри әлимә дүшдү. Бахыб көрдүм ки, чүмлә борчларын үстүнә өз хәтти илә гәләм чәкилмишдир. Анчаг мәрһум атаныза јүз манат борчу вар имиш. Онун үстә гәләм чәкилмәмишдир. Дәрһал дуруб кәлдим ки, о борчу сизә вериб атамын бојнундан сагит едәм. Бујурунуз.

Һ а ҹ ы М у р а д алыб сајыр.

И м р а н *(кәнара)*. Бурада бир сирр вар. Онсуз дејил, јохса хәсисликдә бу ондан галмаз.

Һ а ҹ ы М у р а д. Мәрһәба, мәрһәба, а киши, бу замана адамы белә иш еләрми?

М ә һ ә р р ә м б ә ј. Ај Һаҹы, индики адамларда һалал, һарам нәдир? Борч вермәк нәдир?

Һ а ҹ ы М у р а д. Доғру бујурурсунуз, бу саат базардан кәлирәм, сәһәрдән о дүканын, бу дүканын габағыны кәсдириб, мүамиләсиз-задсыз вердијим борчлары ала билмирәм. *(Имрана)* Имран, гадан алым, зәһмәт чәк Гулуја де, чај кәтирсин.

И м р а н чыхыр.

М ә һ ә р р ә м б ә ј. Инди де көрүм, гардаш, сән нә төвр күн кечирирсән?

Һачы Мурад. Һеч сорушма, мәним күнүм ит күнү. Адамын бишириб-дүшүрәни кәрәкдир, гуллуг едәни кәрәкдир, јохса нөкәр-гуллугчудан нә рәһатлыг олачагдыр?

Мәһәррәм бәј. Һачы, нијә евләнмирсән? Бир аз өмрүн вар, евлән, күнүн рәһатлыг илә кечсин.

Һачы Мурад. Ај сағ олмуш, мәним өмрүм кечмишдир, гочалыгда нә јорғалыг. Мән сәнә тәәччүб едирәм ки, индијә кими нә үчүн евләнмәмисән? Аллаһа шүкүр, нәјин әскикдир? Алты-једди мәдахил кәтирән мүлкүн вар, бәнкләрдә дә пулун. Өзүн дә бәјзадә. Бир көзәл, көјчәк гыз ал, кәтир евинә гој, кечә-күндүз башына долансын.

Мәһәррәм бәј. Һачы, доғру бујурурсан. Өзүмүн дә аһишимдән кечир, анчаг һаны елә гыз?

Һачы Мурад. Гыза нә кәлибдир. Анчаг сән мәни вәкил елә, көр сәнә нечә гыз алырам?

Мәһәррәм бәј. Мән һазырам вә сәни дә о ишдә вәкил едирәм, анчаг бәјзадәләрдән олмасын. Өзүн билирсән ки, мәним онларнан гәдимдән арам јохдур.

Һачы Мурад. Јахшы, бәјләрә гәләм чәкдик. Галды сөвдәкәр синфи. Онлар да нечә гисимдир. Инди, де көрүм, үзүмү һансы тәрәфә тутум?

Мәһәррәм бәј. Сөвдәкәр гисминдән һамыдан артыг һәгиги достум сәнсән. Мән өзүмү чох хошбәхт һесаб едәрдим ки, сәнинлә гоһумлашмаг мүмкүн олајды. О да ки, мәним бәхтимдән мүмкүн дејил. Хүласә, бирдәфәлик сәни вәкил едирәм, нә төвр истәјирсән елә ет.

Һачы Мурад. Чох әчәб. Инди ки, сәнин аһишин мәнлә гоһум олмагдыр, дәхи нә үчүн өзкә гапысына кедәк? Әввәл евин ичи, сонра бајыры.

Мәһәррәм бәј. Һачы, һәркаһ өз гызынызы бујурурсунузса, мән ону Имрана нишанлы билирәм.

Һачы Мурад. А пир олмуш, аслан мејданына түлкү чыха биләрми? Тәрлан јерини сар тута биләрми? Бир дә өз гапымдакы кәдәјә гыз вермәк мәнә ејиб кәтирәр.

Мәһәррәм бәј *(кәнара)*. Кәмәндимә јахшы дүшдү, бу күн-сабаһ тәшриф апарар, пуллары да мәнә галар. *(Һачы Мурада.)* Анчаг, Һачы бир иш вар, бәлкә гыз мәнә кәлмәк истәмәди?

Һачы Мурад. Нә данышырсан, а киши? Атанын аһиши оланда гызын нә ихтијары вар разы олмаја.

(Кәнара.) Јахшы дүшдү торума, бу күн-сабаһ тәшриф апарар, пуллары мәнә галар.

Мәһәррәм бәј. Һачы әми, инди иши гәт олунмуш һесаб едәк?

Һачы Мурад. Бәли, бәли. Анчаг өзүнүз билирсиниз ки, мәним һеч задым јохдур, кәрәк һәр бир хәрч сизинлә ола вә сонра да мән гочаны нәзәрдән салма.

Мәһәррәм бәј. Әлбәттә, һәр бир хәрчи өһдәмә көтүрүрәм вә сонра да мәним евимин вә гејри шејимин ихтијары сәнинән олачагдыр.

Һачы Мурад. Чох көзәл, чох јахшы. Аллаһ бу гоһумлуғу гајым-гәдим етсин. *(Гулу падносда үч стәкан чај кәтирир, верәндә бирини салыб сындырыр.)* Ај ајы оғлу ајы, үсуллу тәрпәнә билмирсәнми, истәкан нијә үчдү? Биз ки ики адамыг.

Гулу. Аға, елә билдим ки, Имран аға да бурададыр.

Һачы Мурад. Чох гәләт етдин. Адам кәлиб әввәл гонағын һесабыны биләр, сонра да она көрә чај кәтирәр.

Гулу. Ваш үстә, аға, бундан сонра бураја гонаг кәлсә, чајы гонағын сајына көрә кәтирәрәм.

Һачы Мурад. Бәс нијә гәнд кәтирмәмисән?

Гулу. Аға, гәнд салмышам.

Һачы Мурад. Јенә дә гәләт етмисән. Бәлкә бири чајы ширин ичмәјәчәкдир. Дишләмә ичәчәкдир.

Гулу. Аға, дедим јанында гонаг вар, бәлкә салма ичәчәксиниз.

Һачы Мурад. Залым оғлу, һәр шејә чаваб вермәсә олмаз. Ди итил кет.

Гулу *(кедиркән кәнара)*. Дејәсән Мәһәррәм әми дә ова чыхыбдыр.

Һачы Мурад. Көрүрсән бу залым ушаглары мәним башыма нә иш кәтирир?

Мәһәррәм бәј. Бәли, јахшы нөкәр адамын чаныны рәһат едәр, амма писи өмрүнү азалдар. Һачы, бу күнләрдә әлимә бир һәмшәри дүшүбдүр, нөкәр тутмушам, бир дүзкүн, јахшы гуллуг јетирән фағырын бириди. Көндәрим кәлсин, пулсуз-задсыз сизә гуллуг етсин.

Һачы Мурад. Чох сағ олун. Мәрһәмәтин артыг олсун. Көндәр кәлсин, та Гулунун мурдар үзүнү көрмәјим. Мәһәррәм бәј, бујур чај ич, ағзыны ширин ет. Чај өзү дә ширни кими бир шејдир. А киши, дејирләр ки, чајын әсли јериндә ки, ибарәт олсун Чиндән, чајы гәндсиз ичирләр. Амма бизим адамлар мүәллимләриндән ағыллы

чыхмышлар. Гәнди истәкана долдуруб, дошаб едирләр. Нәди, нәди, мән чај ичирәм. Јә'ни әслиндә бир шеј дејил. Артыг хәрчдир дә...

Мәһәррәм бәј. Ондан әлавә бәдәнә дә зәрәрдир, үрәји бишириб тәрк едир. Бәли, бир чох бу кими изафә хәрчләр арамызда адәт олмушдур. Мәсәлән: тој ишиндә, вај ишиндә мәсрәф олан хәрчләр кими.

Һачы Мурад. Јох, онлар да дәдә-бабадан галма адәтләрдир. Тәрк етмәк лазым дејил. Анчаг бу күрсү, чәнкәл-бычаг вә гејри изафә шејләр ки, јениләр адәт етмишләр, гызын чеһизиндә верилсин, бах бу бир шеј дејил. Аллаһ әл верибдир јемәјә, диз верибдир әјләшмәјә.

Мәһәррәм бәј *(кәнара)*. Бәли, ишарәсини анладым. *(Һачы Мурада.)* Һачы, инди гуллуғунуздан мүрәххәс олум вә өзүм дә тәдарүкдә олум.

Һачы Мурад. Чох әчәб, кет мән дә вахтында сәнә мә'лум едәрәм.

Мәһәррәм бәј *(галхыр)*. Һачы, худаһафиз.

Һачы Мурад. Худаһафиз. Кет, аллаһ аманында оласан. *(Мәһәррәм бәј чыхыр.)* Афәрин сәнә Һачы Мурад, иши елә тутдум ки, Мәһәррәм бәј өзү кәлиб гызыма елчи дүшдү, амма о да һәрифдир, өзүнү о јерә гојмушду ки, куја һеч бир заддан хәбәри јохдур. Инди галды Имранын бир чүр башыны әкиб Ирана көндәрмәк. *(Чағырыр.)* Гулу! Гулу!

Гулу *(дахил олур)*. Нә бујурурсан, ағa чан?

Һачы Мурад. Чанына дәрд бујурурам. Мәни Мәһәррәм бәјин јанында бијабыр етдин.

Гулу. Ағa, мән нә еләдим?

Һачы Мурад. Һәлә нә еләдин? О нә чаваб иди веридин? Чај вермәкдә дә габилијјәтин јохдур.

Гулу. Ағa, адам кәрәк доғру данышсын, сән сорушурсан, мән дә дүзүнү дејирәм. О ки галды чајын төкүлмәји, онда да тәгсирим јохдур, чүнки паднос елә көһнәдир ки, ортасы гозбел адамын бели кими галхыбдыр. Ичиндә истәкан да дурмур.

Һачы Мурад. Сәсини кәс, ајы оғлу ајы, һәр шеја бах белә чаваб верирсән. Даһа мәни тәнкә кәтирмисән. Сәнә сөз кар еләмир. *(Ағачы көтүрүр.)* Ајыны, бах, буннан өјрәдәрләр.

Дөјүр, Гулу да гышгырыр.

ПӘРДӘ

ҮЧҮНЧҮ ПӘРДӘ

Сәһнә Һачы Мурадын отағыны көстәрир.

Һачы Мурад *(јалгыз)*. Һәрчәнди Мәһәррәм бәјә сөз вердим ки, гыз мәним итаәтимдән чыха билмәз, амма көрүрәм чәтин олачагдыр, чүнки Күлзарын көнлү Имрандадыр. Көрүм, Мәһәррәм бәјин мал-дөвләтинә алдада биләрәмми? Һәркаһ бу мүмкүн олмаса, аталыг ихтијарымы әлимә аларам.

Гулу *(дахил олур)*. Ағa, бир һәмшәри кәлиб сәни сорушур.

Һачы Мурад. Де кәлсин. Мәһәррәм бәј көндәрибдир. Мәнә гуллуг едәчәкдир. Даһа бу күндән мурдар үзүнү һәр саат көрмәјәчәјәм.

Гулу. Ағa, мәним үзүм һеч олмаса ағдыр, амма онунку гапгарадыр.

Һачы Мурад. Ди итил кет. Јенә чәрәннәмәјә башлама. *(Гулу чыхыр.)* Көрәк Мәһәррәм бәј көндәрдији нөкәр нечә адамдыр. О да Гулунун тајы исә һеч чөрәк вермәк лазым дејил. *(Әлигулу дахил олур вә әлләрини дөшүнә гојуб гајда илә Һачы Мурада тә'зим едир.)* Бујур әјләш.

Әлигулу. Чәнабынызын һүзурунда әјләшмәји бәндә өзүнә чүр'әт едә билмәз.

Һачы Мурад *(кәнара)*. Бах, нөкәр белә олар, нәинки Гулу кими, залым оғлу үч саат чәрәннәмәсә адамдан әл чәкмир. *(Әлигулуја.)* Бујур әјләш, изин верирәм.

Әлигулу әдәбанә диз үстә әјләшир.

Әлигулу. Бәндәнизи сәркар Ағa Мәһәррәм бәј көндәрибдир ки, чәнабыныза хидмәт едәм.

Һачы Мурад. Пулсуз-задсыз, дүнән бәј өзү белә бујурурду.

Әлигулу. Бәли, мәвачибим Мәһәррәм бәјдән чатачагдыр.

Һачы Мурад. Де көрүм, јемәкдә пәркарсан, ја јох?

Әлигулу. Хејр, ағa, чох кәмхөрәјәм. Бир нечә хурма илә доланмыш адамам.

Һачы Мурад. Чох јахшы. Мәним чох јејән адамдан ачығым кәлир, чүнки адамын кәрәк һејвандан фәрги

олсун. О да анчаг аз јемәклә олар. Инди де көрүм, әлинзадын тәмиздирми?..

Әлигулу. Аға, бәндә ушаглыгдан бөјүкләр евиндә тәрбијә алмышдыр. Үст-башым һәмишә тәмиз олар.

Һаҹы Мурад. О мә'нада демирәм. Јә'ни оғурлугзад әлиндән кәләрми?

Әлигулу. Аға, әлһәмдүллаһ, мән мүсәлманам, мүсәлман олан шәхс дә оғурлуг едәрми?

Һаҹы Мурад. Бәс онда бизим Гулудан хәбәрин јохдур. Инди гулаг ас, көр ишин нә олачагдыр. Бу отағы ки, көрүрсән, бураја сәндән башга гејри нөкәр, гуллугчу кирмәјәчәкдир. Очаглары галамаг, самавары гојмаг, наһар биширмәк, бунларын һамысы сәнин ишиндир. Хүласә, гуллуғуна бахарам, јахшы олсан евимин һәр ихтијарыны сәнә верәчәјәм.

Әлигулу. Үмидварам ки, чан-дилләә гулаг едиб, әмринизи јеринә јетирәм.

Һаҹы Мурад. Адын нәдир? Өзүн һаралысан?

Әлигулу. Адым Әлигулудур, өзүм дә Теһран әһлијәм.

Һаҹы Мурад. Сәни бу шәһәрдә таныјан вармы?

Әлигулу. Хејр, бураја ики һәфтәдир ки, кәлмишәм вә Мәһәррәм бәјдән башга һеч кәси танымырам.

Һаҹы Мурад. Чох әчәб. Бу күндән сән өз ишиндә ол. *(Чағырыр.)* Гулу! Гулу!

Гулу дахил олур.

Гулу. Нә бујурурсан, аға?

Һаҹы Мурад. Гулу, бу күндән сәнин ев ишинә гарышачағын олмајачагдыр. Онларын һамысыны Әлигулу көрәчәкдир. Сәнин ишин су дашымаг, бағчаны суламаг, һәјәти сүпүрмәк, базара кетмәк олачагдыр. Хүласә, бајыр иши сәннәндир, ев иши илә Әлигулу мәшғул олачагдыр. Даһа бундан сонра габ-гачаг илә, гәнд-чај илә, пендир-чөрәклә, мәтбәхлә билмәррә ишин олмасын, гандын, ја јох?

Гулу. Бәли, аға, гандым.

Һаҹы Мурад. Елә дејирсән ки, баша дүшдүм, амма иши тутанда тәрсинә едирсән. Тәкрар ет көрүм, нә едәчәксән?

Гулу. Мәсәлән, елә ки, көрдүм ит кириб ичәридә чөрәји јејир, кәрәк кедиб Әлигулу әмини тапам кәлсин оңу говсун. Ја да очагда сүд дашыр...

Һаҹы Мурад. Дајан, кафир оғру, кафир, Демәдимми ки, һәр шеји тәрсинә анлајырсан. А мәсәл кәтирән көпәк, буну бир балача ушаг да баша дүшәр ки, көрдүн ит чөрәји јејир, гов кетсин. Бурада нә Әлигулу, нә Вәлигулу. Даһа нә?

Гулу. Мәсәлән, елә ки, көрдүм оғру евә кириб сандыглары јарыр, кәрәк кедиб Әлигулу әмини дургузам ки, кәлиб ону түфәнкләсин.

Һаҹы Мурад. Де ешит, а киши, једди илдир ки, бу һөчәт ајыны сахлајырам. Көр мәним сәбрим Әјјуб пејғәмбәрин сәбриндән артыгдымы, даһа сәнә нә дејим? Ахырда о мисал кәтирдијин оғру өзүн олачагсан. Кет шәлә-шүләни јығышдыр, бундан сонра бир саат да сәни бурада сахламарам. Нијә дајаныбсан?

Гулу. Аға, кетмәјә һазырам. Анчаг бу нечә илдә мәнә бир гәпик дә вермәмисән. Һаггымы вер, баш үстә, кедим.

Һаҹы Мурад. Сәнә нә верәчәјәм. Һеч бир гара гәпик дә вермәли дејиләм. Һаггын тамамилә сәнә чатыбдыр. Әслинә бахсан, сән мәнә борчлусан.

Гулу. Бәли, мүфтә гуллуг етдијимиз бәс олмады, һәлә борчлу да чыхдыг. Инди ки, белә олду, ја сән анд ич, әл чәким, ја мән анд ичим һаггымы вер.

Һаҹы Мурад. Инди дә саггалымын ағ вахтында дуруб сәнә анд ичәчәјәм. Итил чәһәннәмә. Јохса дуруб сәни голу бағлы газамата көндәрәрәм.

Гулу *(чыхаркән)*. Һаҹы Мурад, худаһафиз. Сәнә көстәрәрәм, мәнә Гулу дејәрләр. *(Чыхыр.)*

Һаҹы Мурад. Ахыры залым оғлунун әлиндән гуртардым. Киши, мәни тәнкә кәтирмишди. Өзүн көрүрдүн ки, мәнә нә төвр чаваб верирди. Инди дур кет мәтбәхә, чај-зад һазырла вә өзүн дә һәр шејдә гәнаәт көзлә. Һәр вахт чај-гәнд лазым олса кәләрсән өзүм верәрәм. *(Әлигулу чыхыр.)* Һәр әсәриндән дүз адама охшајыр. Амма јенә инсаны танымаг олмаз. Јахшысы будур ки, елә бу саат имтаһана чәким. Јохса сонра пешманчылығыны чәкәрәм. Јахшысы будур ки, јерә пул атым. Гызыл пул атым ја күмүш? Елә бу аббасыны атарам. Аза тамаһ едән чоха да едәр. *(Аббасыны јерә атыр.)* Әлигулу! Әлигулу!

Әлигулу дахил олур.

Әлигулу. Нә бујурурсан, аға?

829—18

Һачы Мурад. Мән бағчаја кедирәм, кәләнә кими бу стағы сүпүр.

Әлигулу. Баш үстә, ага чан.

Һачы Мурад чыхыр.

Әлигулу *(јалгыз)*. Чох чалышдым ки, Мәһәррәм бәј мәни кәндә көндәрсин, орада она бағбан, ја бостанчы олум, разы олмады. Деди кәрәк сән шәһәрдә галасан. Бурада да мәнә гуллуг едәсән, ев ишиндә габилсән. Амма мән дә шәһәрдә галмагдан горхурам, чүнки бурада чох Иран әһли вар. Мәни таныјыб консула мә'лум едәр, тутдурар, онда голу бағлы Тәһрана сүркүн олуб, һәбсханада чүрүјәчәјәм. Јох, бурада јашамаг мәним үчүн горхулудур. Тезликлә пулдан-шејдән әлимә салыб гачмаг лазымдыр. *(Аббасыны көтүрүб.)* Бу кимин ола? *(Фикир едир.)* Һә, билдим. Јәгин Һачы Мурад мәни имтаһана чәкиб, онда да бу аббасы илә, ја гоча кафтар, мәнә Тәһран лотусу Сәфдәр дејәрләр, белә аббасы илә мәним әлимдән гуртара билмәзсән. Пулларын, гызылларын јерини көстәр. Аллаһ мәнимкини јетирибдир. Һачы Мурад, Гулунун әлиндән гуртарыб Әлигулунун чәнкинә дүшдүн.

Һачы Мурад *(дахил олур)*. Отағы тәмиз етдинми?

Әлигулу. Бәли, ага, сүпүрәндә буну тапдым, бујурунуз. *(Аббасыны верир.)*

Һачы Мурад. Мәрһәба, мәрһәба, көрүрәм, сән дүз адамсан, сәнә архајын ола биләрәм. Буну Гулу тапсајды, һеч вахт вермәзди.

Әлигулу. Ага, бајаг әрз етдим ки, мәним дүнја малында тамаһым јохдур.

Һачы Мурад. Чох јахшы. Кет Күлзар ханымы бураја чағыр. *(Әлигулу чыхыр.)* Һеч бу замана адамына охшамыр. Амма Күлзар тәрәфдән үрәјим раһат дејил. Көрәк нә тәһәр олачагдыр. Бу кечә дә бир пис јуху көрмүшәм, аллаһ ахырыны хејир етсин. Мәни о көрдүјүм шејтанын шәриндән һифз етсин. *(Күлзар горха-горха ичәри кирир.)* Гызым, нијә горха-горха кирирсән? Ирәли кәл, әјләш. Бир аз да ата-бала дәрдләшәк. Һеч, гызым, кәлиб әһвалымы сорушмурсан. Демирсән ки, бир гоча атам вар, гој кедим көрүм дәрди нәдир, сәри нәдир.

Күлзар *(кәнара)*. Худаја, көрәсән нә вар. Бу мәни әбәс јерә чағырмаз.

Һачы Мурад. Гызым, сәни һәмишә гәмкин, бикеф көрүрәм, нијә динмирсән? Данышмырсан? Нәјин әскикдир, де алым.

Күлзар. Ага, һәр шејим вар, шүкүр аллаһа, һеч бир заддан кәсирим јохдур.

Һачы Мурад. Бәс нијә һеч гашгабағын ачылмыр? Елә бил ки, кәмиләрин дәрјаја батыб, гәрг олубдур. Аллаһа шүкүр, мәним кими атан вар, сән нијә гәм чәкәсән?

Күлзар. Хејр, ага, бир гәмим јохдур. Һәркаһ данышмырам, она да сәбәб јолдашсызлыгдыр.

Һачы Мурад. Доғру дејирсән. Јолдаш лазымдыр. Чан јолдашы. Ахирәт јолдашы. Бәс елә билирсән, атан сәнин фикрини чәкмир? Сәнә јолдаш ахтармыр? Бу гоча атан сәнә бир елә јолдаш тапыбдыр ки, чыраг көтүрүб чәми дүнјаны ахтарсан, тајы-бәрабәри тапылмаз.

Күлзар. Хејр, ага, мән елә јолдаш демирәм.

Һачы Мурад. Билирәм, гызым, атан бир о гәдәр дә гоча дејил ки, чаван гыза нә тәһәр јолдаш лазым олдуғуну билмәсин. Аһ гызардын. Һа-һа-һа! Инди тап көрүм, кими дејирәм. Тапа билмирсән? Әлбәттә, елә шәхсдир ки, јатсан јухуна да кирмәз. Дөвләти, пулу һәддән ашыбдыр. Гапысында хидмәтчинин сајы-һесабы јохдур. Өзү дә шәһәримизин биринчи бәјидир. Јенә тапа билмирсән? Нөкәри дә гапымызда ханыма мүнтәзирдир.

Күлзар *(тәшвишлә)*. Мәһәррәм бәј?!

Һачы Мурад. Афәрин, гызым, јахшы тапдын, һеч белә нишанлы ағлына кәләрдими? Өзү кәлиб мәнә елчи дүшдү.

Күлзар. Ага, мән һеч кәсә әрә кетмәк истәмирәм.

Һачы Мурад. Билирәм, гызым, мәни чох истәјирсән. Мәндән ајрылмаг истәмирсән. Доғрудур, мәним үчүн дә чәтиндир, анчаг көрүрсән ки, мән дә күнү күндән кери кедирәм. Бир ајағым бурдадыр, бир ајағым корда. Сәни белә гојуб кетсәм, гәбирдә раһат олмарам. Амма инди архајынам. Билирәм ки, гызымы бир елә шәхсә вермишәм ки, һәр бөјүк мәчлисдә һамы ханымлардан башда әјләшәчәкдир. Зәриф палтарлар кејиб, чаваһирләри үстүнә тахыб, јанында гул-гаравашла гонаглыға кедәндә, чәми арвадлар она һәсрәт апарачаглар. Һә, гызым, көрүрәм үрәјин тәләсијир. Мәһәррәм бәј бу саат тәдарүкдәдир. Дејир ки, кәрәк елә тој еләјәм ки, мисли бу шәһәримиздә олмамыш ола.

Күлзар. Ага, һәркаһ бунлары мәнә демәкдән гәсдин

одур ки, мәни онун малына, пулуна алдадасан, онда сәһвин вар. Мәним дүнја малында тамаһым јохдур.

Һачы Мурад. Гызым, сән һәлә чавансан, дүнја көрмәмисән. Хошбәхтлик ибарәтдир малдан, дөвләтдән.

Күлзар. Аға, әкәр мәним хошбәхтлијими истәјирсәнсә, бу фикирдән дашын. Мән һеч вахт Мәһәррәм бәјә кетмәјәчәјәм.

Һачы Мурад. Гызым, дејәсән шадлығындан дәли олдун. Сән хејир-шәрини анламырсан. Ушаға ата-анасы ачы дәрман верәндә, ону өзүнә зәһәр, ата-анасыны да залым һесаб едәр, вәһалонки, онлар баласыны истәдијиндән едирләр.

Күлзар. Јенә тәкрар едирәм ки, зәһәр ичиб өзүмү өлдүрәрәм, Мәһәррәм бәјә кетмәрәм.

Һачы Мурад. Бу сәнин ахырынчы сөзүндүр?

Күлзар. Бәли.

Һачы Мурад. Чох әчәб, мән сәнин хошбәхтлијини истәјирәм. Мәһәррәм бәјдә көнлүн јохдур, бәс Имранла нечә?

Күлзар *(севинчлә)*. Аға, мән сәндән утанырдым, мәним ондан башга бир кәсдә көнлүм јохдур. Амма Имран инанмајырды ки, сән мәни она верәрсән. Мәним мәһәббәтим ондадыр.

Һачы Мурад. Паһо, сиз мәнсиз сөз вериб гуртармышсыныз, мәним хәбәрим јох имиш! (Ришхәндлә.) Хејир ишиниз мүбарәк олсун, Күлзар ханым. Сиз, мән Һачы Мурады јахшы танымамысыныз. Даһа бәсдир, мән елә билирдим ки, сән өз хејрини баша дүшә биләрсән. Ганмазы гандырарлар. Сөзсүз-задсыз дур кет. Өзүн дә тәдарүкдә ол.

Күлзар *(атасынын дизләрини гучуб ағлаја-ағлаја)*. Ата, јазығын кәлсин, мәни бәдбәхт етмә. Бу төкүлән көз јашыма рәһмин кәлсин. Ики чаванын аһындан горх.

Һачы Мурад. Јох, јох, мән дедијимдән дөнмәрәм. Арвадын көз јашы ја бир шеһ, күн чыхар гурудар.

Күлзар. Ата, аллаһдан горх. Мәһәббәт јолунда төкүлән көз јашыны һеч зад гуруда билмәз.

Һачы Мурад. Чәкил. Мәһәббәт нәдир, зад нәдир? Сәнә һәр нә һөкм едирәм, әмәлә кәтир.

Күлзар *(ајаға галхыб)*. Мәһәббәт нәдир? Мәһәббәт одуна јанмајана ону гандырмаг мүмкүн дејил. Мәһәббәти дүнја малына алмаг олмаз. Мәһәббәтә һөкм јохдур.

Һачы Мурад. Мәһәббәт одур ки, адамы дәли, ахмаг едиб, аллаһ көндәрән не'мәти әлиндән бурахыр. Көрүрәм сән дәли олмусан. Амма дәлини дә ағыллы етмәк мүмкүндүр. Сәнә үч күн мөһләт верирәм. Анд олсун аллаһа, һеч бир шејлә дедијимдән дөнмәрәм. Ди кет, јахшы фикир елә.

Күлзар. Инди ки, белә олду, мән дә анд ичирәм о мәһәббәтә ки, дашы јумшалдыб рәһмә кәтирәрди, сәни кәтирмәди, ја Имран, ја өлүм.

Һачы Мурад. Имран! Бир о галмышды ки, чәми шәһәрдә бијабыр олуб өз нөкәримә гыз верәм. Кет, Имрандан билмәррә әлини үз.

Күлзар. Јахшы, дүнјадан билмәррә әлими үзәрәм. *(Чыхыр)*.

Һачы Мурад *(тәк)*. Билирдим ки, белә олачагдыр. Јох, Имраны говмасам иш дүзәлмәјәчәкдир. Имран кедәндән сонра үмиди кәсилиб разы олар. Гызын дедијинә бах! Мәһәббәт дүнја малына алданмаз. Мәһәббәтә һөкм јохдур. Мәһәббәт, бах, будур ки, үстүндә отурмушам. Бунсуз нә мәһәббәт? Бу мәһәббәт-мәһәббәт дејәнләри верәләр дама салам, ағзыны да бағлајам. Көрәсән нечә ачындан, сузундан бир-биринин этини јејиб ганыны ичәрләр.

Набат *(тәнкнәфәс ичәри јүјүрүб)*. Аға муштулуғуму вер, Шәрәф ханым кәлди.

Һачы Мурад. Сәфеһ гызы, сәфеһ. Елә јүјүрүр ки, дејәсән јанғын вар. Чох бөјүк иш олубдур. Кәләндә дејәсән мәнә гуш башы кәтирибдир.

Набат. Аға, доғрудан да дөрд дәнә гырговул кәтирибдир.

Һачы Мурад. Тәк кәлибдир, ја ушагларыны да кәтирибдир.

Набат *(кәнара)*. Залым оғлу габагча адамын һесабына кедир. *(Һачы Мурада.)* Јанында бир балача оғлу Әһмәддир, бир дә нөкәри Чәфәр.

Һачы Мурад *(кәнара)*. Өз јејиб-ичәнимиз аз иди, бунлар да артды. *(Набата.)* Сәнин муштулуғун одур ки, көз-гулаг оласан, о нөкәр шејдән-заддан оғурламасын. Ди кет, дајанма.

Набат *(кедәркән кәнара)*. Мәнә дејән кәрәк ај ахмаг гызы, бундан сән нә истәјирсән? О өз һајындадыр ки, онлар бурада галыб чөрәк јејәчәкләр.

Һачы Мурад *(тәк)*. Инди дә ишләр тәрсинә кедир.

Шәрәф ханым, Әһмәд вә Күлзар дахил олурлар. Шәрәф ханым Һачы Мурадын бојнуну гучаглајыр.

Шәрәф ханым. А гардаш, нә зәиф дүшмүсән, нә гочалмысан?

Һачы Мурад. Нијә гочалмајым, нијә зәиф дүшмәјим. Бу күнү ки, мән чәкирәм, һәр кәс олсајды, једди кәфән чүрүтмүшдү.

Шәрәф ханым. А гардаш, сән нијә пис күн чәкирсән, нәјин әскикдир? Малын вар, пулун вар. Күлзар ким ки гызын, гапыда хидмәтчиләрин. Сән отур, гој сәнә гуллуг еләсинләр.

Һачы Мурад. Елә ки онлар мәнә гуллуг едирләр, етмәсәләр ондан јахшыдыр. О ки Имрандыр, әлини ардан-гараја вурмур. Аз галыбдыр ки, мәндән ханлыг иддиасы етсин. Күлзар ханым да атам јохдур дејир. Аға, ханым белә оланда, нөкәр-гуллугчудан нә уммаг.

Шәрәф ханым. Имран кәрәк елә оғлан олмасын. Онун тә'рифи һәр јердә сөјләнир. Күлзардан наразы олмағына тәәччүб едирәм. Мән она елә тәрбијә вермәмишәм ки, атасынын әмриндән чыха, зәһмәтиндән инчинә.

Һачы Мурад. Көрүрәм, чох јахшы тәрбијә вермисән.

Шәрәф ханым. Һеч вахт инанмарам, сәнин хасијјәтин писдир. Мәним өзүм дә гыз вахты нә гәдәр сәнә јахшы гуллуг едирдим, јенә разы галмырдын. Күлзар, бу нә ишдир? *(Күлзар башыны ашағы салыб ағлајыр.)* Гызым, ағлајырсан? *(Һачы Мурада.)* Көрүрәм гызы нә һала салмысан. Саралдыб һејваја дөндәрмисән, он сәккиз јашында чаваны гочалдыб гары еләмисән.

Һачы Мурад. Мән она нә едирәм ки, сарала. Дуруб тәзәдән она нәнәлик едә билмәрәм ки. Нөкәри вар, гуллугчусу вар, јесин, ичсин, кејинсин, кәзсин. О ки галды гочалмасына, она да баис өзүдүр. Мәһәррәм бәј ким адам өзү кәлиб мәнә елчи дүшүб, гызымы истәјир, Күлзар ханым дејир ки, өзүмү өлдүрәрәм, она кетмәрәм. Даһа мән нә дејим. Адам да бу дәрәчәдә дәли олуб елә малдөвләтдән әл чәкәрми?

Шәрәф ханым. А гардаш, нә данышырсан? Сән төмиз ағлыны итирмисән. Дүнја малы көзләрини пәрдәләмишдир. Мәһәррәм бәј нәдир, зад нәдир? Гызынын ни-

шанлысы он ики илдир сәнә зәһмәт чәкиб пул газаныбдыр. Инди нә олубдур ки, әһдиндән дөнүб гызыны өз јашында јолдашына верирсән? Ешидәнләр нә дејәрләр?

Һачы Мурад. Бујур, бу да ағыллымыз. Јахшы дејибләр ки, арвадын ағлы олмаз. Ешидәнләр мәнә дәли дејәр ки, гызымы Имрана вериб Мәһәррәм бәј ким адамы әлимдән чыхарам.

Шәрәф ханым. Ешидәнләр сәнә ағыллы дејәрләр ки, гызыны Имрана вериб ата јурдуну абад едирсән.

Һачы Мурад. Әчәб бујурурсан, Шәрәф ханым. Мәһәррәм бәј мәним атамын јурдуну тар-мар едәр, амма кәдәнин бири абад едәр. Арвадларын ағлы белә дир. Мән гызымын хошбәхтлијини истәјирәм.

Шәрәф ханым. Јахшы, һәрканһ гызын көнлү Мәһәррәм бәјдә јохдур, онун малына тамаһ етмир, онда о нечә хошбәхт ола биләр?

Һачы Мурад. Гыз һеч једијини-ичдијини баша дүшә билмир. О хошбәхтлијини нә анлајачагдыр? Арвад мал-дөвләтин гәдрини онда анлајыр ки, ушаглары артыб, ана, мәнә чөрәк вер дејәндә, тәкнәдә чөрәк олмајанда.

Шәрәф ханым. А киши, сәнин пулуна, дөвләтинә нә кәлибдир ки, гызын Имранда чөрәксиз гала? Бундан әлавә Имран елә оғландыр ки, өз әлинин зәһмәти илә арвадыны хандан, бәјдән јахшы сахлар.

Һачы Мурад. Пулум һарададыр, малым һарададыр? Зурна чалыб аләмә сәс салмысыныз ки, Һачы Мурадын пулуну сандыглар тутмур. Билмирәм бу пулу мәнә ким гојубдур. Атам гојубдур, бабам гојубдур.

Шәрәф ханым. Сәнин ағламаг гәдим хасијјәтиндир. Бир шејдән кәсирин олмаз, амма өзүнү диләнчи јеринә гојарсан. Хүласә, Мәһәррәм бәј фикриндән билмәрә дашынарсан. Мән һеч разы ола билмәрәм ки, Күлзары бәдбәхт едиб, алтмыш јашында гочаја верәсән.

Һачы Мурад. Бујур, бу да ағбирчәк бибиси. Ағыл өјрәтмәкдән, ағзына дил верир. Ај гыз ај, мән дедијимдән дөнмәрәм, Имраны билмәрә унударсан. Билмирәм бу мәнә нә Имран олду. Анд олсун аллаһа ону бундан сонра бир саат да евимә гојмарам, гој кетсин, көр ону да нечә Гулу ким говарам.

Шәрәф ханым. Елә бир о галмышды ки, гызыны бир гоча, хәсис кафтарын пулуна сатасан.

Һачы Мурад. Билмирәм бу һардан кәлиб чыхды. Нијә гоча олур? Нөкәр далында, гызылгуш әлиндә ат-

даныб ова чыханда елә бил ки, бир лачындыр. Даһа бәсдир. Инди де көрүм, сән өзүн нечә доланырсан?

Шәрәф ханым. Нә дејим. Аллаһ дәрд-гәм јараданда бизим үчүн јарадыбдыр. Ушаглар артыбдыр. Кишинин дә әли ашағы дүшмүшдүр. Кечә-күндүз ишләмәкдән әлләрим габар олмушдур.

Һачы Мурад. Бујур, бу да сәнин өз башына кәлән. Даһа Күлзара нијә разы олмурсан? Рәһмәтлик атама дедим ки, киши, Шәрәфи бу касыба вермә, нечә дөвләтли истәјир, онларын биринә вер. Деди ки, јох. Бу ағыллы, камаллы адамдыр. Бунда Шәрәф хошбәхт олар.

Шәрәф ханым. Хејр, атам сәһв етмәјибдир. Мән әримдән чох разыјам. Өзүм дә чох хошбәхтәм ки, аллаһ мәни бу чүр адама гисмәт едибдир. Дүнја малы бир пуч шејдир. Кедәр дә, кәләр дә. Әр одур ки, гара күндә арвадла јолдаш олуб, бир-биринә чан дејиб, чан ешидәләр.

Әһмәд. Ана, бәс сән дејирдин ки, дајын сәнә гәнфет верәчәкдир, бәс нијә вермир?

Һачы Мурад. Оғлум, гәнфет пис шејдир. Адамын боғазыны ағрыдыр. Сән јекә оғлансан. Гәнфети нејнирсән.

Әһмәд. Ана, Күлзар бачымкилин бағчасында елә чох алма вар ки, кәләндә көрдүм.

Һачы Мурад. Јох, оғлум, дәјмә, јетишәндә јығыб сәнә көндәрәчәјәм.

Әһмәд. Мәним өзүм бурада олачағам. Дәјәндә јығарам.

Һачы Мурад *(кәнара)*. Бунда јахшы хәбәр вар. Дејәсән Шәрәф чох галачагдыр.

Шәрәф ханым. Сизин дәрдиниз өз дәрдими дә јаддан чыхартды. Әһмәд бөјүјүбдүр, охумаг вахты кечир, дедим кәтирим сиздә гојум, һәм мәктәбә кетсин, һәм дә Күлзара һајан олсун.

Һачы Мурад *(кәнара)*. Мазандаранда чаггал аз иди, бири дә кәми илә кәлди. *(Шәрәфә)*. Јох, јох, сахлаја билмәрәм. Өзкә ушағыны сахламаг бир хата шејдир. Бунун корлуғу вар. Азарламасы вар. Ағачдан јыхылмасы вар. Анасыз она ким бахачагдыр.

Шәрәф ханым. Әһмәд динч ушагдыр. Һеч кәсә корлуғу олмаз. О ки галды азарламағы, ондан да архајын ол, Күлзар она аналыг едәр.

Күлзар. Биби, архајын ол. Ону өзүмдән јахшы сахларам.

Һачы Мурад. Јох, јох, Күлзар билмир. Ушағын тарпына дөзмәк олмаз. Имранда көрмүшәм. Мәни гочалдан о олмушдур. Евими дағыдан о олмушдур.

Күлзар *(кәнара)*. Аллаһ, хәчаләтимдән бибимин үзүнә баха билмирәм.

Шәрәф ханым. А гардаш, бир ушағын јемәји, ичмәји нә олачагдыр ки, бу сәнин евини дағыда.

Һачы Мурад. Хүласә, мән разы дејиләм.

Шәрәф ханым. А гардаш, бачынын әли ашағы дүшәндә көмәјә гардашы үстә јүјүрәр. Инди мән дә гардаш ады илә евими јијәсиз гојуб јанына кәлмишәм. Ејби јохдур. Ушаг сәни инчидәр апарарам. Анчаг сәндән бир тәвәггем вар, мәни ондан наүмид гајтарма. Әримин беш јүз манат борчу вар, борч саһиби пис адамын биридир. Күндә гапымыза кедиб-кәлмәкдән бизи тәнкә кәтирибдир. Кишијә дедим ки, гардашымы көрмәјә кедирәм, амма әсил фикрим о иди ки, сәндән алыб апарыб верәм. Абрымыз ачылмасын.

Һачы Мурад. А бачы, сән ки, өзкәси дејилсән, мәкәр мәним вар-јохуму билмирсән? Мәндә пул һардандыр ки, сәнә верим?

Шәрәф ханым. Гардаш, бурада хәсислик јери дејил. Бурада бачы намусу вар. Разы олма ки, бачынын палтарлары базарларда төкүлүб сатылсын вә бир дә мән сәндән борч истәјирәм. Сән көзләјә биләрсән. Амма өзкәси көзләјә билмир.

Һачы Мурад. Ахы нә үчүн инанмырсан, сәнә дејирәм ки, өзүм пул үзүнә һәсрәтәм.

Шәрәф ханым. Атамдан галан пул вә өзүн газандығын пуллар нечә олмушдур ки, мәнә беш јүз манат тапылмыр. Сандыгларын ағзыны бәрк бағла.

Һачы Мурад. А киши, бу залым ушагларыны инандырмаг олмаз ки, бујур, бу мәним чибләрим, бу да мәним сандығым. *(Дуруб палтар сандығыны ачыр.)* Ди кәл бах, көр бурада әски-үскүдән башга нә вар. *(Горха-горха о бири сандыға бахыр.)*

Шәрәф ханым. О бири сандығын ағзыны ач.

Һачы Мурад. Сән мәним евимә пристав кәлмисән? Асмотр едирсән? Чох да вар, нијә верим. Чөлдән тапмышам?

Шәрәф ханым *(ајаға галхыр)*. Даһа сәнә нә дејим? Гарғыш етмәјә дә јерим јохдур, чүнки бура мәним атам евидир. Чәфәр! Чәфәр!

Чәфәр дахил олур.

Чәфәр. Нә буjурурсан, ханым?

Шәрәф ханым. Чәфәр, бу саат фаjтону гошдур, кедәчәjәм.

Чәфәр. Ханым, күн кечибдир, кедиб чатмаг олмаз.

Шәрәф ханым. Еjби jохдур, һарада кечәләрик, орада галарыг, бурада гала билмәрәм. Кәрәк кедәк.

Чәфәр. Баш үстә, ханым. Анчаг фаjтончунун пулу галыбдыр, истәjир.

Шәрәф ханым. Өзүндә варса вер, jох исә ала бу үзүjү апар сат, вер. *(Бармағындан үзүjүнү чыхарыб верир.)*

Чәфәр. Ханым, лазым дејил, мәндә вар, верәрәм. *(Чыхыр.)*

Күлзар *(ағлаjа-ағлаjа)*. Биби, башына дөнүм, бу кечә вахты кетмә.

Шәрәф ханым. Jох, Күлзар, гала билмәрәм. Бу ев мәним үчүн чәһәннәмдир. Дур, оғлум, кедәк.

Күлзар. Биби, мәни дә апар. Бурада гоjуб кетмә.

Шәрәф ханым. Сәни һара гоjуб кедирәм. Белә залымын евиндә бир саат да гоjмарам. Дур кедәк.

Һачы Мурад *(Күлзарын әлиндән тутуб өзүнә тәрәф чәкир)*. Һараjа апарырсан? Гоjмарам.

Шәрәф ханым. Чәкил кәнара. Һөрүмчәк кими jазыг гызын ганыны соруб, бу һала салмысан. Белә кафир атаjа көзәл баланы вермәрәм.

ПӘРДӘ

ДӨРДҮНЧҮ ПӘРДӘ

Сәһнә Һачы Мурадын багчасыны көстәрир. Ајдынлыг бир кечә, Имран кәзинәркән сөjләнир.

Имран. Ај залым, еj биинсаф киши, әһдиндән дөнүб, сәни дөвләтли едәни евиндән говурсан. Дүнjа малындан өтрү Күлзар кими гызы бир гочанын пулуна сатырсан? Jох, зор илә дә олса кәрәк бу кечә апарам. Набатдан бир хәбәр чыхмады. Jохса гоча кафтар күчлә Күлзарын никаһыны охутду? Ja Күлзар наәлач галыб разы олду? Jох, jох, елә иш ола билмәз. Күлзар өзүнү өлдүрәр, Мәһәррәм бәjә кетмәз... Дејәсән гаралты көрүнүр. Арваддыр.

Набат кәлир.

Набат. Имран ага, башына дөнүм, jаваш даныш, һамы ojагдыр. Гоча кафтар jенә сандыгларыны jохлајыр. Гара көпәк дә сән кедәндән бәри һачынын һөкмүнә көрә нә мәнә, нә дә Күлзар ханыма көз вериб, ишыг вермир. Бир аз сәбир елә, көрәк бир jерә кедәрми ки, Күлзар ханымы гачырдам.

Имран. Jох, Набат, даһа тәнкә кәлмишәм. Сәбир едә билмәрәм. Бу саат зор илә дә олса апарачағам.

Набат. Гурбанын олум, Имран ага, мәни хатаjа салма. Бу кечә нә төвр олса Күлзар ханымын әлини әлиндә көрәчәксән. Анчаг бир аз сәбир елә. Күлзар ханым Әлигулудан фүрсәт тапан кими бураjа гачачагдыр.

Имран. Дајан, хышылты кәлир...

Набат. Одур, одур, Күлзар ханымын өзүдүр.

Күлзар гачараг кәлир.

Имран *(тез онун әлиндән тутуб)*. Күлзар, сәнсән?

Күлзар. Имран, даһа дајанмаг вахты дејил, гачаг. Набат, ала бу үзүк мәндән сәнә jадикар олсун *(верир)*.

Имран *(Набата пул верир)*. Ала, Набат, аллаһ гоjса jенә бир jердә олачағыг. Күлзар кедәк. Набат, худаһафиз.

Набат. Кедин, аллаһ сизи саламат етсин, хошбәхт оласыныз.

Имран вә Күлзар кедирләр.

Набат *(тәк)*. Гочанын мурдар үзүндән jахшы гуртардылар. Галдым мән бәдбәхт. Бундан сонра шәксиз мәни дә говачагдыр. Инди бир аллаһ бәндәси тапылајды, мәни дә бу иланын ағзындан гуртарајды.

Гулу ағачын далындан чыхыр.

Гулу. Бу аллаһ бәндәси мән.

Набат. Уj, кимсән?

Гулу. Набат ханым, дејәсән мәни танымырсан. Палтарымын дәjишилмәсинә бахма. Үрәjим jенә сәннәндир.

Набат. Гулу, сәнсән? Нә һеjбәтли олмусан. Лап гулдура охшајырсан. Бу хәчәр нәдир?

Гулу. Сәфеһ гызы һәлә сорушур да. Көрмүрсән ки, сәни көтүрүб гачмаға кәлмишәм.

Набат. Һеч зарафатдан әл көтүрмәјәчәксән? Бурах, кедирәм. Күлзар ханым мәни ахтарар.

Гулу. А һилләмәтәнә, мәнә кәләк кәлирсән? Инди Күлзар ханымы Имранла гачырмадынмы? Мән көзләјирдим, әввәл јол ханымындыр, сонра гуллугчунун. Анчаг мән онлар кими сәфеһ дејиләм ки, тәдарүксүз кедәм. Кәрәк габагча кедиб Һачы Мураддан једди иллик мәвачибими алам, сонра сәни апарам.

Набат. Гулу, сән аллаһ доғру дејирсән, јохса мәни алдадырсан?

Гулу. Валлаһ, доғру дејирәм. Мән кедәндә сәнә нә демишдим, нијә јадындан чыхармысан? Тез кет, нә шејин варса јығ. Учуг һамамын јанына кет. Мәни орада көзлә.

Набат. Бәс сән нә едәчәксән?

Гулу. Мән дә кедиб Һачы Мурады горхудачағам, пулларымы алачағам. Ди вахты итирмә, тез кет. *(Набат гачараг кедир.)* Арвадын ағлы, ја ушағын ағлы, һәр шејә о саат инаныр.

Фит илә јолдашларыны чағырыр. Бу сәсә Нијазла Гурбан, үстләриндә әсләһә[1] кәлирләр.

Гурбан. Гулу, нә чох ләнкидин?

Нијаз. Бир шеј билдин, ја јох?

Гулу. Јолдашлар, ишимиз чох раст кәтирибдир. Евдә бир Һачы Мураддан вә бир дә Әлигулудан башга һеч кәс јохдур. Гызы бу саат Имрана гошулуб гачды. Гуллугчуну да мән алдатмышам ки, сәни дә мән көтүрүб гачачағам. Инди кедиб јолуму көзләјир.

Нијаз. Бәс Әлигулуја нә тәдбир чәкмисән? Гулу, доғрусу мәним ондан көзүм су ичмир. Чох уста, һијләкәр адама охшајыр. Горхурам бизи алдадыб дивана мә'лум едә. Һамымызы тутдура.

Гурбан. Нијаз доғру дејир, чох шүбһәли адама охшајыр.

Гулу. Јолдашлар, мән елә иш тутмарам ки, ондан бизә хәта кәлә. Әлигулу дивандан елә горхур, нечә ки, ит дәјәнәкдән. Бу барәдә архајын олун. Әлигулу бу ишдән гача билмәз.

[1] Силаһ.

Нијаз. Сөјлә көрәк, ону һарадан билдин?

Гурбан. Әлбәттә, сөјлә, јолдашымызын нечә адам олдуғуну кәрәк биз дә биләк.

Гулу. Јолдашлар, инди онун вахты дејил. Сонра сизә данышарам.

Нијаз. Бәс нијә дајанмышыг? Һачы Мурадын гуллуғуна кедәк дә.

Гулу. Јох, кәрәк көзләјәк. Әлигулу өзү бураја кәләсидир. Одур кәлир.

Әлигулу кәлиб чатыр.

Әлигулу. Һачы Мурадын әзиз гонаглары, хош кәлмишсиниз. Анчаг әрбабын бир балача нәгаһәти вар. Сизи гәбул едә билмәјәчәкдир.

Гулу. Әлигулу, зарафаты бурах. Нијә белә кеч кәлдин. Бир шеј вар?

Әлигулу. Јолдашлар, кәрәк иши сабаһа гојаг.

Гулу. Нә сәбәбә?

Әлигулу. Чүнки Һачы Мурад Мәһәррәм бәјкилә кедәси олмады. Өзү Мәһәррәм бәји көзләјир вә евдәкиләрин һамысы да ојагдыр. Амма сабаһ ахшам Мәһәррәм бәјә гонагдыр. Отағын ачары да мәндә олачагдыр.

Гурбан. Јолдашлар, наһаг јерә вахт итиририк. Инди Мәһәррәм бәј кәлинчә мән мин ев јармышдым. О ки галды Һачы Мурада, боғазындан елә басарам ки, бир дә гијамәтдә ојанар.

Әлигулу. Хејр, мән буна разы дејиләм. Иш кәрәк тәдбирлә ола. Јохса ичиндән хата чыхар.

Нијаз. Көрүнүр Әлигулу ишдән баш гачырыр. Амма Гулу бизә өзкә чүрә демишди.

Гулу. Нијаз доғру дејир, Әлигулу әми башга фикрә дүшүбдүр, амма билсин ки, баш тутасы иш дејил. Онун фикри бу кечә Һачы Мурадын пулларына јахшыча гуллуг едиб Араз чајыны ашмагдыр. *(Үзүнү Әлигулуја тутуб.)* Беләдирми, Сәфдәр әми?

Әлигулу *(диксинмиш)*. Нә дедин, мән Сәфдәр...

Гулу. Бәли, Тећран һәбсханасындан гачмыш оғрубашы Сәфдәрсән. Мән дә Гулујам. Јахшы таны. Мәни алдатмаг олмаз.

Нијаз, Гурбан. Оғрубашы?!.

Гулу. Инди, Тећран лотусу Сәфдәр, бизә јолдашсанмы?

Әлигулу. Јолдашам, һәр нә буjурсаныз әмринизә табеjәм.

Гулу. Һа белә, Әлигулу әми, jолдаш, jолдаш илә тән кәрәк, тән олмаса кен кәрәк. Инди де көрүм, Күлзарын Имран илә гошулуб гачмағындан хәбәрин вармы?

Әлигулу. Бәли, вар.

Гулу. Бәс Набат һарададыр?

Әлигулу. Көндәрмисән кедиб jолуну көзләjир.

Гулу. О да дүздүр. Һәриф олмағыны бәjәнирәм. Инди бир суал галды. Де көрүм доғруданмы Һачы Мурад Мәһәррәм бәjи көзләjир?

Әлигулу. Бәли, күндүздән мәни көндәрмишди ки, Мәһәррәм бәjи бу ахшама мәсләһәтә чағырым. Анчаг бәj деди ки, Һачыjа де гонагларым вар, кеч кәләчәjәм.

Гулу. Бу даһа jахшы олду. Инди, jолдашлар, һазыр олун, Һачы Мурадын гуллуғуна кедәк. Әлигулу әми, сән агсаггалсан, габаға дүш.

Кедирләр.

пәрдә

БЕШИНЧИ ПӘРДӘ

Сәһнә Һачы Мурадын отағыны көстәрир.

Һачы Мурад *(jалғыз)*. Имраны говдум кетди, амма гыз jенә дә разы олмур. Мәһәррәм бәj кәлсин, көрәк ишә нә әнчам чәкирик. Имран да истәди ки, атасы Шеjх Әлидән галан малы мәндән истәсин, көрдү ки, хеjр о кирән кол деjил. Елә һесаб вердим ки, папағыны да көтүрүб гачды. Дурум Шеjх Әлидән галан чаваһир вә гызыллары jохлаjым. *(Дуруб сандығы ачыр)*. Пәһ, пәһ, пәһ... алмазларын шәфәги көзләрими гамашдырыр. Бу ириликдә мирвары, бу рәнкдә jагут һеч Хәта падшаһынын хәзинәсиндә дә тапылмаз.

Гулу, Нијаз, Гурбан дахил олурлар.

Гулу. Сәнин кими хәсис, тамаһкар да дүнjада тапылмаз.

Һачы Мурад *(сандығын гапағыны салыб)*. А залымлар, сиз кимсиниз? Мәндән нә истәjирсиниз?

Гулу. Һачы Мурад, нөкәрин Гулуну танымырсан? Нә тез jадындан чыхартмысан?

Һачы Мурад. Гулу, сәнсән? Буjур әjләш, jолдашларын да хош кәлибдир. Мәнә көрә нә гуллуғун вар? Jәгин мәвачибинин далынча кәлмисән, мән өзүм дә сәни ахтарырдым ки, һаггыны верәм.

Гулу. Һаггым чох ағырдыр, горхурам өз ихтиjарын илә вермәjәсән. *(Сандыға тәрәф кедир.)*

Һачы Мурад *(онун әлиндән тутуб)*. Нә истәjирсән? Гоjмарам!

Гулу. Демәдимми, өз ихтиjарынла вермәjәчәксән. Гурбан тут, Нијаз, голларыны бағла!

Һачы Мурад. Аj аман, гоjмаjын! Мәни өлдүрүрләр!

Гурбан *(хәнчәри сивириб)*. А киши, сәсини кәс, jохса гарнына сохарам. *(Әлләрини бағлаjыр.)*

Һачы Мурад. Аj һарај! Аj аман! Аj Әлигулу!

Әлигулу *(дахил олур)*. Нә буjурурсан, аға чан?

Jолдашлары күлүшүрләр.

Һачы Мурад. Тез кет, дивана мә'лум елә!

Әлигулу. Аға чан, инди сәнин һакими-шәр'ин бунлардыр, бу саат диван едәчәкләр. Чәза-фәза етмәк артыгдыр.

Һачы Мурад. Әлигулу, сән дә бунларын jолдашы имишсән? Аj аман, гоjмаjын!

Гурбан. А киши, гоjсаныз хәнчәри сохум рәдд олсун.

Гулу. Jох, өлдүрмә. О кәрәк өлүмдән артыг чәза чәкә. Ағзыны бағлаjын, сәс чыхармасын. *(Һачы Мурадын әл-ајағыны бағлаjыб jерә гоjурлар.)* Гурбан, кәл сандығын гапағыны тут. *(Гурбан тутур, Гулу мүчрүнү чыхарыб Нијаза верир.)* Нијаз, буну ал. Инди jолдашлар, кәлин бураjа, Әлигулу әми, де көрүм бундан хәбәрин вар иди, jа jох? Нијаз, о дөшәкчәни, палазы галдыр. *(Нијаз галдырыр)* Гурбан, кәл хәнчәрлә бу jери газ. *(Гурбан газыр, Гулу бир башга мүчрү чыхардыр.)* Әлигулу әми, бу сирри билирдинми?

Әлигулу. Бәли, дуjмушдум ки, орада бир шеj вар, чүнки Һачы Мурад ораны тез-тез jохлаjырды.

Һачы Мурад *(башыны галдырыб хырылтылы сәслә деjир)*. Евим jыхылды.

Гурбан. Сусl..

Гулу. Јолдашлар, даһа дајанмаг јери дејил. Инди о бири кафтар да кәлиб чыхар.

Нијаз. Ејби јохдур, ону да һачынын күнүнә саларыг.

Гулу. Һачы Мурад, худаһафиз. Һәркаһ Аға Гулуну ахтарсан, Шама кәл. Сиз өләсиз, нәинки Шама, һәтта Һиндистана да кәлиб чыхар.

Һамы кедир, пәрдә бир мүддәт ачыг галыр, сонра Мәһәррәм бәј дахил олур.

Мәһәррәм бәј. Евдә, һәјәтдә һеч кәси тапмадым, бунлар нечә олмушлар? Бу палазы, дөшәкчәни нијә бураја чәкибләр? Јохса, евә оғру кәлмишдир. Еләди ки, вар. Бәс Һачы Мурад һарададыр? *(Бучагдан Һачы Мурадын хырылтысы кәлир.)* Будур бурада. Бунун әл-ајағыны ким бағламыш? *(Ачыр.)*

Һачы Мурад. Мәһәррәм бәј, евим јыхылды...

Мәһәррәм бәј. Һачы әми, де көрүм, сәнә нә олуб? Әл-ајағыны ким бағлајыб?

Һачы Мурад. Гулу залым оғлу. Әлигулу да она јолдаш иди. Евим јыхылды, тар-мар олду. *(Кедиб сандыға бахыр.)* Һаны шәфәгин, көзәл чәваһир, һарадасан зәриф гызыллар?! Мәһәррәм бәј, тез кет дивана мә'лум ет. О гулдурлары тутдуруб, мәним пулларымы гајтар.

Набат тәнкнәфәс дахил олур.

Набат. Аға, Имран Күлзар ханымы көтүрүб гачды.

Мәһәррәм бәј вә Һачы мат галырлар.

Мәһәррәм бәј. Әлимдән мал-дөвләт чыхды.

пәрдә

ДИБДАТ БӘЈ

Бир пәрдәли, ики шәкилли мәзһәкә

ИШТИРАК ЕДӘНЛӘР

Сәфдәргулу бәј — мүлкәдар бәј. Учабојлу, долубәдәнли, үзүгырхыг, чәркәз либасында, әлли јашында садәдил бир шәхс. Данышанда тез-тез «вот тебе на» сөзүнү тәкрар едир.

Меһди бәј
Вәли бәј
Рүстәм бәј — Сәфдәргулу бәјин гумар јолдашлары.
Саша бәј
Мәшәди Сәмәд — дүканчы.
Азад бәј — доктор.
Нәби — Сәфдәргулу бәјин нөкәри.
Чәби — Меһди бәјин нөкәри.
Ованес — Саша бәјин нөкәри.
Рәһим — тарзән.
Кәрим — охујан.

БИРИНЧИ ШӘКИЛ

Сәһнә Сәфдәргулу бәјин отағыны көстәрир. Отаг јары Асија, јары Авропа гајдасы илә бәзәнмиш. Ортада кирдә стол. Үстә шамдан, карт вә гејри гумар шејләри. Сандалјалар гајдасыз һалда дурмуш. Ачыг гапыдан јемәк отағы көрүнүр. Пәрдә галхдыгда Нәби отағы гајдаја саларкән өз-өзүнә сөјләнир.

Нәби. Вај сизин евинизи аллаһ јыхсын, а белә ағалар. Бир белә дә гумар ојнамаг олармы? Һәр күн сәһәрә кими ојнајырлар. Чох вахты кечәни күндүзә гатыб о бири күнә кими карт вururлар. Валлаһ, мән нөкәр белә ра-

829—19